

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБИСТОСТІ ЖЕРТВИ СТАТЕВОГО ЗЛОЧИНУ ТА ЇЇ ПОВЕДІНКИ

У статті визначається характер взаємовідносин злочинця з жертвою статевих злочинів, який значним чином впливає на мотивацію злочинного прояву. Характер соціального зв'язку між цими особами обумовлює вид і міру насильства, яке застосовується. Особистісні характеристики потерпілої особи обумовлюють рівень її вкритимності.

Ключові слова: жертва статевих злочинів, вкритимність, поведінка жертви статевих злочинів.

Жертвою злочину, за твердженням сучасної кримінологічної літератури, є окрема людина або група людей, яким злочинцем прямо чи опосередковано заподіяна моральна, фізична чи матеріальна шкода [4, с. 245].

З точки зору механізму злочинної поведінки, жертва має бути віднесена до елементів кримінологічної ситуації. Її значення та роль під час вчинення конкретного злочину залежить від багатьох факторів. Це як фактори кримінального порядку, що залежать від злочинця, його задуму та відповідності поведінки жертви його очікуванням; так і фактори психологічного порядку: можливість або підсвідоме бажання стати жертвою даного злочину. Іноді має місце і цілком свідомо провокуюча поведінка. Як і майбутній злочинець, майбутній потерпілий оцінює життєву ситуацію, що склалася, та часто діє в залежності від результатів оцінки, а також в силу своїх поглядів і нахилів. Він взаємодіє не лише з майбутнім злочинцем, але і з іншими елементами ситуації.

У зв'язку з впливом потерпілого на злочинний результат, слід розглянути таку його характеристику як вкритимність. Вкритимністю в кримінології більшість дослідників вважають здатність за певних обставин стати жертвою злочину або нездатність запобігти такій небезпеці там, де об'єктивно це можна було зробити. Під індивідуальною вкритимністю розуміють здатність особи формувати чи активно впливати на формування умов, що сприяють злочину, або не запобігти участі в якості жертви злочину [5, с.17-18]. Як основні детермінанти, що призводять до вкритимності, на думку деяких дослідників, виступають поєднання тривожності, агресивності і навіюваності, а також високий рівень емоційної нестійкості, довірливості та низький самоконтроль.

Щодо досліджень присвячених зґвалтуванням (насильницькому задоволенню статевих пристрасей), то необхідно згадати деякі з них.

Вікова характеристика потерпілих від зґвалтування жінок, за даними В.С. Мінської, є наступною: неповнолітні склали 56%, особи від 18 до 24 років – 34% [6, с. 19]. (схожі дані наводяться А.П. Дьяченко [2, с. 86-87] та Х.А. Тинісмягі [12, с. 80-85]). Доведено, що групі зґвалтування скоюються у відношенні молодшого контингенту потерпілих, а на потерпілих більш старшого віку нападають поодиночки [12, с. 81].

Кількість потерпілих у досліджених нами кримінальних справах становить 295, серед них 290 (98,3%) жінок, 5 (1,7%) чоловіків. Вік потерпілих на момент вчинення щодо них сексуального посягання є наступним: менше 12 років – 19 (6,4%); від 12 до 14 років – 15 (5,1%); від 14 до 16 років – 27 (9,2%); від 16 до 18 років – 66 (22,4%); від 18 до 25 років – 76 (25,8%); від 25 до 35 років – 63 (21,4%); від 35 до 45 років – 23 (7,8%); старших за 45 років – 6 (2,0%). Тобто переважна більшість потерпілих мають вік від 16 до 35 років.

У дослідженні Х.А. Тинісмягі, зокрема, відмічається, що з віком потерпілих тісно пов'язане їх соціальне становище та характер занять. Учні (студенти) склали 47,8%, робітники – 29,3%, службовці – 7,5%, зайняті в сільському господарстві – 4,3%. Таких, що не працювали і не навчалися – 13,2% (останні в основному самі шукали випадкових знайомих) [12, с. 81-82].

Дані про освітній рівень потерпілих, які наводить Д.В. Ривман, свідчать, що особи з вищою та незакінченою вищою освітою складають 8,8%, середньою – 39,8%, неповною середньою – 38,9%, початковою і без освіти – 13,5% [9, с.156].

За даними нашого дослідження, 62 (21,0%) потерпілих навчалися в загальноосвітній школі; 31 (10,5%) – в ПТУ; 38 (12,9%) – у технікумі, ВУЗі. 69 (23,4%) – працювали, 78 (26,4%) – не навчалися і не працювали. Сюди також входять кілька осіб, що не досягли шкільного віку. Ці відомості адекватні віковим характеристикам досліджених жертв, однак, не можна не помітити великий відсоток осіб, що не мали постійних занять. Саме серед них велика частка таких, які своєю поведінкою певною мірою спровокували скоєний щодо них злочин сексуального характеру.

Щодо стану описуваного контингенту під час злочину, в літературі наводяться дані, що лише 12,9% потерпілих знаходились у стані алкогольного сп'яніння, у тому числі 6,4% в тяжкому ступені та 12,4% випивали безпосередньо перед вчиненням злочину разом із злочинцем. Таким чином, майже всі нетверезі потерпілі вживали спиртне в товаристві майбутнього злочинця [12, с. 82].

Цей фактор розглядається і Г.М. Міньковським, Е.Ф. Побегайло, за вибірковими даними яких у стані алкогольного сп'яніння знаходилось більше третини згвалтованих жінок. П'ята частина потерпілих характеризувались різко негативно, кожна сьома з числа тих, які характеризувались позитивно, в конкретній ситуації, що передувала злочину, вела себе явно легковажно. Необачна або аморальна поведінка була констатована у кожній другій згвалтованій неповнолітній (половина з них випивали разом із злочинцем) [7, с. 52-63]. Схожі дані щодо добровільного вживання жертвами згвалтувань алкоголю, які таким чином, об'єктивно полегшують скоєння злочинного посягання, наводяться іншими дослідниками.

За нашими даними, 154 (52,2%) потерпілих на момент вчинення злочину знаходились у нетверезому стані. Порівнюючи ці відомості з наведеними вище, констатуємо, що цей відсоток має тенденцію до зростання. Поведінка 68 (23,1%) жертв сексуальних злочинів не давала приводу до скоєння насильства; поведінка 51 (17,3%) носила нейтральний характер; 129 (43,7%) вели себе явно провокаційно; 47 (15,9%) не усвідомлювали вчинюваних дій. Переважна більшість осіб, поведінка яких віднесена до провокаційної, перебували у стані алкогольного сп'яніння та сподівалися уникнути сексуального насильства в ситуації, де особи чоловічої статі розцінювали їх дії як пропозицію до інтимного контакту. Частина потерпілих сподівалися отримати певні матеріальні переваги від чолові-

ків, з якими вживали спиртні напої перед сексуальним злочином. І, нарешті, зовсім дивним виглядає той факт, що, як правило, подібна ситуація включає кількох чоловіків і значно меншу кількість жінок (одну або двох) та це також не похитнуло впевненості майбутніх потерпілих у тому, що їжа і випивка дістануться їм задарма.

У той же час, 211 (71,5%) потерпілих позитивно характеризувались за місцем роботи, навчання чи проживання; 5 (1,7%) – характеризувались негативно; щодо 8 (2,7%) – наявна характеристика, що має як позитивні так і негативні сторони. Щодо решти – характеристика у справі відсутня. 29 (9,8%) потерпілих зловживали спиртними напоями, 41 (13,9%) вели аморальний спосіб особистого життя. Проте, досить часто підхід до збору відомостей, які характеризують потерпілу особу, з боку слідства є формальним. Якщо порівняти ці відомості з аналогічними щодо злочинців, то серед останніх зловживали спиртними напоями удвічі більше осіб. Учасників ситуації, де вживання алкоголю відіграло каталізуючу роль при вчиненні злочину, слід, як правило, віднести до однієї соціальної групи, де характер занять та освітній рівень майже не відрізняються.

Дослідження Х.А. Тинісм'ягі, зокрема, показало, що наявність сім'ї, дітей відіграє роль антивікітного фактору. Так, серед потерпілих було 81,4% неодружених, 88,6% не мали дітей. Це частково можна пояснити як неповнолітнім віком більшості потерпілих, так і неможливістю одружених жінок бути в компаніях та ситуаціях, де вірогідне сексуальне насильство [12, с. 82]. За даними В.С. Мінської, 85,4% потерпілих не були одружені [6, с. 20].

Родинний стан потерпілих, які були досліджені нами, слід охарактеризувати наступним чином: серед неповнолітніх осіб, таких, що проживали разом з обома батьками виявлено 43 (33,9%); таких, що проживали лише з батьком або матір'ю – 76 (59,8%); таких, що були сиротами – 3 (2,4%); одружених – 40 (21,4%); з тих, що досягли 17 років, неодружених – 147 (78,6%) осіб. Деяко менший в порівнянні з даними інших дослідників відсоток неодружених жертв злочину пояснюється традиційним для останнього десятиліття вступом до шлюбу в більш ранньому віці.

Характер взаємовідносин злочинця з потерпілою впливає на мотивацію злочинної поведінки більше, ніж характер соціального зв'язку. Тут відіграє певну роль психологічна атмосфера злочину. За даними Х.А. Тинісм'ягі, 14,3% потерпілих мали родинний зв'язок зі злочинцями, у

тому числі 11,1% – були близькими родичами. Зазначається, що скоєння посягання проти близьких родичів має для злочинця ряд переваг, зокрема, такі злочини простіше приховати шляхом залякування потерпілих. Взагалі незнайомі зі злочинцями були 58,2%, знайомі – 24,0%. В особистій чи матеріальній залежності від винного знаходились 11,8% потерпілих [12, с. 83].

У ґрунтовному міждисциплінарному дослідженні (2008р.), групи авторів АПН України присвяченому потерпілому від злочину, зазначається, що ймовірність того, що гвалтівник виявиться одним зі знайомих жертви біля 40%, з яких половина – це ті, для яких він може бути дуже близьким знайомим (товаришем, колегою, сусідом тощо). Автори згаданого дослідження констатують, що ступінь тяжкості злочину корелює з наявністю попередніх контактів [8, с. 228]. За даними А.П. Дьяченко, 67% потерпілих познайомились з гвалтівниками лише за кілька годин або днів до скоєння зґвалтування; в одному з чотирьох випадків знайомство відбулося на вулиці, в громадському транспорті, в місцях відпочинку, тобто такі знайомства носили короточасний випадковий характер. До того ж, 42% добровільно прийшли в місце скоєння зґвалтування [2, с. 84-88]. Аналогічні відомості наводяться іншими дослідниками.

В «спровокованому» зґвалтуванні, як зазначає В.С. Мінська, віктимне значення має одноактна негативна поведінка раніше не знайомих потерпілих, що безпосередньо передус зґвалтуванню [6, с. 18-23]. В літературі дещо порізнному визначаються характеристики, які свідчать про аморальну поведінку або негативну характеристику особи, яка стала жертвою статевого злочину. Так, звертають на себе увагу морально-психологічні риси потерпілих, досліджених В.С. Мінською: схильність до вживання алкоголю – 19,4%, статева розбещеність – 3%, нерозбірливість у виборі знайомих (у тому числі через схильність до «веселого» проведення часу та невиправданої обставинами довірливості, наївності, що привела потерпілу до ризикованої ситуації) – 20,3%. Не можна не зазначити той факт, що в проведеному дослідженні 19,4% потерпілих вже раніше були потерпілими від якихось злочинів проти особистості чи інших [6, с. 14-17; 7, с. 52-57].

У випадку повторного зґвалтування цьому сприяє і не звернення потерпілої до відповідних органів після першого посягання. За даними А.П. Дьяченко, в 47% випадків серед потерпілих мали місце ранні вагітності та дошлюбні медичні і кримінальні аборти. Деякі мали психічні по-

рушення не патологічного характеру та страждали венеричними захворюваннями. На думку дослідника, ці явища пов'язані з акселерацією молоді та спотвореним уявленням про статеву мораль деякої частини потерпілих [2, с. 84-92].

За даними Ю.М. Антоняна та А.А. Ткаченка, поведінка жертви статевого злочину носила провокуючий характер у 10 – 15% випадків; не була провокуючою, але створювала об'єктивні умови для скоєння насильства у 35 – 40% випадків; була позитивною чи нейтральною у 45 – 60%, які в основному представлені дітьми та особами похилого віку [1, с. 167]. Схожі відомості наводять інші дослідники [12, с. 84].

А.П. Шеремет справедливо відзначає, що морально-психологічне обличчя потерпілої, її взаємовідносини з насильником, попередня поведінка і характеристика (алкогольне сп'яніння, психічна неповноцінність, погана репутація) не мають вирішального значення для порушення кримінальної справи. Однак, особистість потерпілої віктимологічно відіграє все більшу роль у практиці боротьби зі зґвалтуваннями. Її спосіб життя і поведінка набувають суттєвого правового значення під час індивідуалізації покарання винного, в оцінці зібраних доказів та профілактиці зґвалтувань [13, с.63-64].

Ми вважаємо, що до факторів, які свідчать про аморальність та/або провокуючий характер поведінки потерпілої особи в конкретній ситуації злочину, свідчить: добровільне вживання алкоголю разом з майбутнім злочинцем, вступ до сексуальної прелюдії з цією особою, демонстрація інтимних стосунків у присутності сторонніх осіб, неповідомлення особою до правоохоронних органів про раніше вчинені щодо неї сексуальні посягання, дача згоди на спільне проведення часу з метою отримання матеріальних благ. До факторів, які свідчать про негативну характеристику потерпілої особи поза контекстом конкретного злочину, слід віднести: нерозбірливість у сексуальних зв'язках, зловживання алкоголем, вживання наркотичних речовин, членство в неформальних групах антисоціального спрямування.

Щодо жертв сексуальних вбивств, то ряд дослідників відмічають певні особливості [10, с. 54-68; 14, с. 106-109]. Зокрема, характер соціального зв'язку визначається тим, що близько половини потерпілих були раніше знайомі з убивцею. Нерідко поведінка майбутньої жертви була соціально неприйнятною, такою, що спровокувала скоєння злочину: більше 20% потерпілих до скоєння злочину вели себе аморально, а

кожен сьомий – протиправно, більше 2/3 в момент скоєння злочину знаходились у стані алкогольного сп'яніння [14, с. 106-109].

З огляду на тему нашого дослідження, вартою уваги є класифікація жертв сексуальних убивств, здійснена А.В. Старушкевичем, який взяв за критерій зміст взаємозв'язків «жертва-злочинець». У відповідності до них, жертви поділені на чотири групи: до першої входять особи, що знаходяться із сексуальним убивцею в інтимних, родинних і інших досить близьких відносинах; до другої входять жертви, різноманітні стосунки яких із сексуальним убивцею розвиваються на ґрунті особистого знайомства в рамках здійснення службової, суспільної та іншої діяльності; третю утворюють жертви, стосунки яких із сексуальним убивцею формуються на ґрунті випадкового знайомства. Четверту складають потерпілі, взаємозв'язок яких із убивцею не був матеріалізований двосторонніми відносинами до моменту замаху, а контакти зі злочинцем виникли у зв'язку з вчиненням сексуального вбивства [11, с. 13].

Ряд досліджень спеціально присвячені особливостям характеристики особи неповнолітнього потерпілого від сексуального насильства. Так, за результатами, отриманими С.С. Косенко, серед розглядуваного масиву від зґвалтування потерпіло 59,8% неповнолітніх, від задоволення статевої пристрасті неприродним способом – 27,55%, від примушування до вступу в статевий зв'язок – 0,55%, від статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості – 8,8%, жертвами розбещення неповнолітніх були 3,3%.

Особи жіночої статі серед неповнолітніх потерпілих складають 98,4%, а чоловічої – 1,6%. За віком неповнолітні жертви розділились наступним чином: до 7 років – 5%; від 7 до 12 років – 26%; від 12 до 14 років – 33,5%; від 14 до 18 років – 35,5%. Неповнолітні жертви статевих злочинів у переважній більшості проживали з обома батьками (64,5%), з однією матір'ю чи батьком проживало 25%, сиротами були 10,5%. У тих випадках, коли злочинець є членом родини потерпілого, спостерігається найбільша кількість повторних статевих злочинів.

Так, в 69% вивчених С.С. Косенко кримінальних справ неповнолітні потерпілі з місця навчання характеризувались позитивно, змішана характеристика (як позитивні так і негативні риси) відмічена в 11% кримінальних справ. Зазначається також, що потерпілі, за виключенням малолітніх, перед вчиненням проти них злочинів знаходились в стані алкогольного сп'яніння – 10%, 18% інколи вживали алкоголь, 3% вживали

наркотичні засоби чи психотропні речовини. Як обставина, яка певним чином впливає на скоєння статевих злочинів проти неповнолітніх, оскільки обумовлює певні стандарти поведінки потерпілих, зазначається той факт, що неповнолітні досить рано починають статеве життя (більшість в 15-16 років) [3, с.10-11].

Вищевикладене дозволяє нам висловити думку, що характер взаємовідносин злочинця з жертвою статевих злочинів значним чином впливає на мотивацію злочинного прояву. Характер соціального зв'язку між цими особами обумовлює вид і міру насильства, яке застосовується. Особистісні характеристики потерпілої особи обумовлюють рівень її віктимності, тобто потенційної можливості стати жертвою того чи іншого статевих злочинів.

Серед обставин, що так чи інакше впливають на зазначену характеристику ми виділяємо: стать, вік, характер занять, морально-психологічні та психологічні характеристики; а також здатність чинити опір злочинцю, внутрішня готовність до нападу, поведінка в конкретній ситуації, яка передувала злочину. Поряд з цим, слід наголосити, що важливе значення в механізмі вчинення конкретного злочину відіграє стан сп'яніння потерпілої особи, а надто вживання нею алкогольних напоїв у товаристві майбутнього злочинця. Взаємодія статевих злочинця з жертвою, як правило, має місце на суб'єктивному рівні, тобто жертва, у більшості випадків, є активним учасником події злочину.

Подальші розробки у зазначеному напрямку можуть стосуватися взаємодії злочинця та жертви сексуального вбивства, розробки спеціально-кримінологічних заходів запобігання віктимності жінок.

Література

1. Антонян Ю.М. Сексуальные преступления / Ю.М. Антонян, А.А. Ткаченко – М.: Наука, 1993. – 290 с.
2. Дьяченко А.П. Актуальные вопросы виктимологической профилактики преступлений в области половых отношений / А.П. Дьяченко // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. Сборник научных трудов. – Иркутск: Иркутский гос. университет, 1988. – С. 84-92.
3. Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.С. Косенко. – К., 2004. – 20 с.

4. *Кримінологія: Навчально-методичний посібник* / [Джужа О.М., Моїсєєв Є.М, Василевич В.В. та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Атіка, 2003. – 400 с.

5. *Кримінология. Словарь* / [под общей ред. В.П.Сальникова]. – Санкт-Петербург: Изд-во «Лань», Изд-во С-П. Унив. МВД России, 1999. – 256 с.

6. *Минская В.С.* Поведение потерпевшего в генезисе преступлений против личности (криминологическое и уголовно-правовое исследование): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В.С.Минская. – М., 1972. – 29 с.

7. *Миньковский Г.М.* Виктимологическая профилактика и задачи уголовной политики в сфере борьбы с тяжкими насильственными преступлениями / Г.М. Миньковский, Е.Ф. Побегайло // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. Сборник научных трудов. – Иркутск: Иркутский гос. университет, 1988. – С. 52-63.

8. *Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження)* / [Баулін Ю.В., Борисов В.І., Зеленецький В.С. та ін.]; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. – Х.: Вид-во Кроссрод, 2008. – 364 с.

9. *Ривман Д.В.* Криминальная виктимология / В.Д. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с. – (Серия «Учебники для вузов»).

10. *Серийные сексуальные убийства: Криминологическое и патопсихологическое исследование* / [Антонян Ю.М., Верещагин В.А., Потапов С.А., Шостакович Б.В.]. – М.: Щит-М, 1997. – 202 с. – (Учебное пособие).

11. *Старушкевич А.В.* Криміналістична характеристика сексуальних убивств: поняття, зміст, значення для розслідування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / А.В.Старушкевич. – К., 1998. – 18с.

12. *Тынисмяги Х.А.* Потерпевшие по делам об изнасилованиях (по материалам судебной практики Эстонской ССР) // В кн. Потерпевший от преступления (уголовно-правовые, уголовно-процессуальные, криминологические и психологические аспекты) / Х.А. Тынисмяги. – Тарту: Изд-во Тартуского гос. ун-та, 1987. – 86 с.

13. *Шеремет А.П.* Злочини проти статевої свободи: Монографія. / А.П. Шеремет. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. – 216 с.

14. *Юрченко О.Ю.* Роль виктимного поведения в механизме совершения тяжких насильственных преступлений против жизни и здоровья личности / О.Ю. Юрченко // Проблемы борьбы с насильницькою злочинністю в Україні, – Харків: ПФ «Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2001. – С. 106-109.

М. А. Ларченко

Криминологический анализ личности жертвы полового преступления и ее поведения.

В статье определяется характер взаимоотношений преступника с жертвой полового преступления, который значительным образом влияет на мотивацию преступного проявления. Прослеживается влияние социальной связи между ними на вид и степень насилия, а личностных характеристик жертвы на уровень ее виктимности.

M.O. Larchenko

Criminological analysis of the individual victims of sexual crimes, and its behavior.

The article defines the nature of the relationship the offender to the victim of a sexual offense, which significantly affects the motivation of the criminal manifestations. Trace the influence of the social bond between them on the type and degree of violence, and personal characteristics of the victim to the level of victimization.